

Władysław Śliwiński
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

POETYZMY Z RZECZOWNIKAMI OZNACZAJĄCYMI TWORY PRZYRODY NIEOŻYWIONEJ W WIERSZACH POLSKICH OD XVI DO XX W.

Autor artykułu od dłuższego czasu prowadzi badania nad poetyckimi konstrukcjami nominalnymi z uwzględnieniem sposobów znaczeniowego wyrażania podstawy rzeczownikowej w takich związkach syntaktycznych. Dotychczas ukazały się z tego zakresu prace przedstawiające w roli trzonu poetyckich konstrukcji nominalnych z jednej strony kategorie semantyczne rzeczowników niby-osobowych (Śliwiński 2001a), żywotnych nieosobowych (Śliwiński 2000b) i abstrakcyjnych (Śliwiński 2002), z drugiej zaś grupy znaczeniowe (klasy) wyrazów, takich jak terminy językowe i stylistyczne (Śliwiński 2001b), określenia części ciała (somatyzmy) (Śliwiński 2003) bądź nazwy roślin (Śliwiński 2004). W tym artykule zajmiemy się wybranym polem (paradygmatem) leksykalnym rzeczowników zmysłowych (sensorycznych), oznaczających twory przyrody nieożywionej (np. *deszcz, dźwięk, głaz, gwiazda, powietrze, światło, wiatr, ziemia*), a funkcjonujących składniowo jako centra poetyzmów nominalnych w naszej poezji dawnej i współczesnej. Ten zbiór substancywów pokazuje pewne szersze tendencje rozwojowe, charakterystyczne dla przemian polskiej poezji.

Przez poetyckie konstrukcje nominalne (PKN) należy rozumieć połączenia przymiotników (synchronicznie niemotywowanych) z rzeczownikami, niewystępujące w społecznym uzusie językowymi i ograniczone dystrybucyjnie do tekstów wierszowanych. Różnią się one zarówno od struktur przymiotnikowo-rzeczownikowych, regularnych pod względem składniowym i semantycznym, jak i frazeologicznych, powszechnie używanych, ale nieregularnych w płaszczyznach syntaktycznej i znaczeniowej. W naszym modelu łączliwości semantycznej, zawierającym pełny (włącznie z potencjalnym) zestaw połączeń nominalnych (Śliwiński 1990; 1993; 2000a), PKN reprezentują kategorie opatrzone numerami od 5 do 11.

Wszystkie klasy zespołów składniowych, tworzących zwarty układ funkcjonalny, zostały wydobyte na podstawie ośmiu kryteriów językowych: konotacji kategorialnej (kk), konotacji leksykalnej (kl), akomodacji kategorialnej (ak), akomodacji leksykalnej (al), wiedzy o świecie (w), uzusu językowego (u), regularności połączenia (rp) i regularności znaczeniowej (rzn), które w wypadku poszczególnych syntagm przyjmują dwojakiego rodzaju wartości: pozytywne (plusowe) albo negatywne (minusowe) (Śliwiński 1990: 41-64; 1993: 6-15; 2000a: 13-27). Kombinacje binarnych cech kryterialnych prowadzą do wydzielenia siedmiu klas PKN. Oto one:

- kategoria 5 (kk+, kl-, ak+, al+, w+, rp-, rzn+), np. *blade₂¹ powietrze* (C. Norwid), *anachroniczna dolina* (W. Szymborska);
- kategoria 6 (kk+, kl-, ak+, al+, w+, u-, rp-, rzn-), np. *mokry obłok* = ‘taki, z którego pada deszcz’ (Sz. Zimorowic), *nieme₂ morze* = ‘mgła’ (B. Ostrowska);
- kategoria 7 (kk+, kl-, ak+, al+, w-, u-, rp-, rzn+), np. *niebieski śnieżek* (J. Tuwim), *młody wiatr* (T. Różewicz);
- kategoria 8 (kk+, kl-, ak+, al+, w-, u-, rp-, rzn-), np. *szkarłatna rzeka* = ‘napełniona krwią’ (J. Kochanowski), *brudny cień* = ‘chmura’ (J. A. Morsztyn);
- kategoria 9 (kk-, kl-, ak-, al+, w+, u-, rp-, rzn+), np. *dziki₃ ogień* (L. Staff);
- kategoria 10 (kk-, kl-, ak-, al+, w-, u-, rp-, rzn+), np. *ciężki₃ cień* (M. Sęp Szarzyński);
- kategoria 11 (kk-, kl-, ak-, al+, w-, u-, rp-, rzn-), np. *smutna ziemia* (F. D. Książnin), *posepne jezioro* (A. Asnyk).

Z przytoczonych przykładów widać, że wybrane do analizy PKN wchodziły w skład wszystkich wydzielonych kategorii połączeniowych. Dla potrzeb artykułu ekscerpowano je z własnej kartoteki, rejestrującej poetyzmę pochodzące ze starszej i nowszej poezji, a także z monografii *Poetyckie konstrukcje nominalne w dziejach polskiego wiersza* (Kraków 2000), w której przedstawiono zasady doboru i źródła materiału empirycznego.

PKN z trzonym rzeczownikowym oznaczającym twory przyrody nieożywionej pojawiają się regularnie w chronologicznie następujących okresach literackich od renesansu po współczesność. W renesansie wystąpiło ich 17, co stanowi 6% ogółu renesansowych PKN, w baroku 23, co stanowi odpowiednio 6,4% badanych jednostek, w oświeceniu 28 (6,1%), w romantyzmie 76 (9,8%), w pozytywizmie 38 (7,8%), w modernizmie 130 (14,4%), w dwudziestoleciu międzywojennym 124 (14,7%), wreszcie w poezji współczesnej 209 (19%) ogółu zbioru współczesnych PKN.

Stopień nasycenia tekstów wierszowanych poetyzmami zawierającymi w podstawie kompozycyjnej rzeczowniki-nazwy tworów przyrody nieożywionej wykazuje więc stałą tendencję wzrostową. Dane połączenia syntaktyczne w staropolszczyźnie i oświeceniu (XVI–XVIII w.) sięgają 6%, w poezji XIX w. – 8,6%, w poezji XX w. zaś przeciętnie 16%, z czego wynika, że co szesnaste wyrażenie poetyckie w literaturze czasów dawnych spełniało warunki rozpatrywanego PKN, w XIX w. co jedenaście, a w XX stuleciu już co szóste. Wiek XIX – co ciekawe – w kontekście analizowanego zjawiska artystycznego wyraźnie rozłamuje się na dwa podokresy, z których jeden, wcześniejszy, romantyczny, bliższy jest pod względem stopnia nasycenia

¹ Znaczenia leksemów przymiotnikowych, wyróżnionych cyfrą w indeksie dolnym podajemy w *Słowniczku* kończącym artykuł.

PKN wiekowi XX, drugi z kolei, późniejszy, pozytywistyczny, wykazuje ściślejsze związki z kulturą staropolską i oświeceniem.

Rozważane PKN, zawierające trzony w postaci nazw tworów przyrody nieożywionej, proponujemy badać pod kątem frekwencyjności (I), produktywności syntaktycznej leksemów-składników połączeń poetyckich (II) i dystrybucji (repartycji) tekstowej poetyzmów (III) w poszczególnych okresach literackich.

Ad I

Z naszej bazy materiałowej wyekscerpowano ogółem 645 PKN, które kryterium frekwencyjności pozwala rozbić na dwie grupy. Skupiają one bądź syntagmy monofrekwencyjne, czyli występujące w danym okresie literackim tylko jeden raz, bądź polifrekwencyjne, czyli pojawiające się w tekstach wierszowanych określonej epoki dwa razy i więcej.

Wszystkie okresy dostarczają łącznie 54 przykładów PKN polifrekwencyjnych, co stanowi 8,4% całego zbioru struktur poetyckich. Z poczynionych ustaleń wynika następujący rozkład PKN w wyodrębnionych fazach rozwojowych literatury polskiej:

- w renesansie 1 wyrażenie polifrekwencyjne: *chytre₁ morze* (f = 2) (J. Kochanowski);
- w baroku brak wyrażen polifrekwencyjnych;
- w oświeceniu 2 wyrażenia polifrekwencyjne: *hardy₁ bałwan* (f = 2) (F. D. Kniaźnin, I. Krasicki), *srog₁ ogień* (f = 2) (F.D. Kniaźnin, A. Naruszewicz);
- w romantyzmie 9 wyrażen polifrekwencyjnych: *biedna₂ ziemia* (f = 2) (Z. Krasiński, S. Winnicki), *czerwone morze* (f = 3) = ‘krwawe’ (R. Berwiński), *dumny₁ głaz* (f = 2) (A. Mickiewicz, A. E. Odyniec), *ponury cień* (f = 2) (T. Lenartowicz, J. Słowacki), *smutna dolina* (f = 2) (F. Faleński, L. Spitznagel), *smutne echo* (f = 2) (N. J. Jaśkowski, J. Słowacki), *smutny księżyc* (f = 2) (J. Dworzecki, J. Słowacki), *smutny kurhan* (f = 2) (J. Słowacki, S. Winnicki), *smutna ziemia* (f = 2) (F. Faleński, Z. Krasiński);
- w pozytywizmie 3 wyrażenia polifrekwencyjne: *biedna₂ ziemia* (f = 2) (M. Gawlewicz, Rodoć), *leniwa woda* (f = 2) (A. Asnyk), *nagi kamień* (f = 2) (M. Konopnicka, P. Kościński);
- w modernizmie 9 wyrażen polifrekwencyjnych: *czcze światło* (f = 2) = ‘śmierć’ (J. Pietrzycki), *dziki₁ orkan* (f = 2) (A. Lange, E. Słoński), *martwa skała* (f = 2) (K. Tetmajer), *martwa woda* (f = 5) (L. Staff, K. Tetmajer), *nieme₂ słońce* (f = 2) (J. Jedlicz, J. Kasprówicz), *posępny blask* (f = 3) (W. Hordysz, K. Tetmajer, S. Wyrzykowski), *posępny cień* (f = 2) (K. Tetmajer), *siwa woda* (f = 3) (K. Tetmajer), *smutne wybrzeże* (f = 2) (W. Brzozowski);
- w dwudziestoleciu międzywojennym 8 wyrażen polifrekwencyjnych: *biały₁ węgiel* (f = 2) (M. Pawlikowska-Jasnorzewska), *ciemny₂ wiatr* (f = 3) (W. Sebyła, J. Tuwim), *ciemny₂ wicher* (f = 2) (W. Bąk, M. Jastrun), *czarna₂ burza* (f = 2) (M. Jastrun, J. Łobodowski), *namięta ziemia* (f = 3) (M. Pawlikowska-Jasnorzewska), *szczęśliwa wyspa* (f = 3) (K. I. Gałczyński), *śniada luna* (f = 2) (S. Napierski, B. Obertyńska), *zielona₃ gwiazda* (f = 2) = ‘martwa’ (J. Czechowicz, J. Przyboś);

– w poezji współczesnej 22 wyrażenia polifrekwencyjne, np.: *chłodna gwiazda* (f = 2) = ‘obojętna’ (K. K. Baczyński, Z. Stroiński), *ciemny₂ wiatr* (f = 3) (K. I. Gałczyński, S. Grochowiak, M. Jastrun), *czarne₁ słońce* (f = 2) = ‘śmierć’ (Z. Herbert, Cz. Miłosz), *czarna₂ gwiazda* (f = 2) ‘smutna’ (D. Chróścielewska), *czarne₂ słońce* (f = 2) = ‘złe, brudne’ (T. Gajcy, T. Różewicz), *czarny₂ wiatr* (f = 2) = ‘zły’ (A. Rymkiewicz, K. Wierzyński), *czerwona rosa* (f = 3) = ‘krwawa’ (K. K. Baczyński, A. Kamińska, Cz. Miłosz).

Porównanie poezji dawnej (XVI–XVIII w.) z dziewiętnastowieczną i dwudziestowieczną pozwala zauważyć kształtującą się tendencję wzrostową nasycenia rodzimej poezji PKN polifrekwencyjnymi, ponieważ na okres najstarszy w literaturze przypada 5,6% powtarzających się struktur, na XIX w. – 22, 2%, a na wiek XX – 72,2%.

Zasadniczo odnotowano w wierszach dwukrotną obecność PKN, zdarzają się jednak też połączenia przymiotnikowo-rzeczownikowe powtarzające się w tekstach trzykrotnie, por. *czerwone morze* = ‘krwawe’ (R. Berwiński), *posepny blask* (W. Hordysz, K. Tetmajer, S. Wyrzykowski), *siwa woda* (K. Tetmajer), *ciemny₂ wiatr* (W. Sebyła, J. Tuwim), *namiętna ziemia* (M. Pawlikowska-Jasnorzewska), *szczęśliwa wyspa* (K. I. Gałczyński), *czerwona rosa* = ‘krwawa’ (K. K. Baczyński, A. Kamińska, Cz. Miłosz), *dumna₁ wyspa* (A. Rymkiewicz), *martwe światło* (T. Różewicz, J. Zagórski), *zimna gwiazda* = ‘obojętna’ (Cz. Miłosz, T. Różewicz, T. Sułkowski); czterokrotnie, por. *ślepa przestrzeń* (K. K. Baczyński, W. Iwaniuk, M. Jastrun, J. Przyboś); pięciokrotnie, por. *martwa woda* (L. Staff, K. Tetmajer), i sześciokrotnie, por. *naga jama* (M. Białoszewski). Oczywiście jest, że ilościowo PKN o frekwencjach niższych, tj. równych dwa i trzy, dystansują układy o częstościach wyższych, tj. od czterech w górę.

Ad II

Produktywność syntaktyczna to ogólnie zdolność leksemów-składników do tworzenia (kompozycji) połączeń poetyckich. Ponieważ zajmujemy się konstrukcjami zbudowanymi z przymiotników i rzeczowników, dlatego najpierw zbadamy zdolność leksemów przymiotnikowych do tworzenia interesujących nas zespołów syntaktycznych.

Wszystkie przymiotniki ze względu na kryterium produktywności składniowej dzielą się na dwa wielkie zespoły: leksemów monoproduktywnych, czyli zdolnych do utworzenia tylko jednej syntagmy, i leksemów poliproduktywnych, czyli potrafiących wygenerować dwie lub więcej syntagm poetyckich. Rozmieszczenie przymiotników poliproduktywnych w poszczególnych epokach historycznoliterackich wygląda następująco:

- w renesansie 2 leksemy: *szczęśliwy* tworzy 2 PKN, *ślepy* – 3;
- w baroku 3 leksemy: *ciężki₁* tworzy 2 PKN, *srogi₁* – 2, *szczęśliwy* – 2;
- w oświeceniu 7 leksemów: *brudny* tworzy 2 PKN, *gnuśny* – 2, *leniwy* – 2, *martwy* – 3, *ponury* – 2, *srogi₁* – 3, *wesoły* – 2;
- w romantyzmie 18 leksemów: *biedny₂* tworzy 2 PKN, *ciemny₁* – 2, *czarny₂* – 2, *czerwony* – 3, *czysty* – 2, *dumny₁* – 2, *głuchy* – 2, *lazurowy* – 2, *martwy* – 7, *nagi* – 2, *nie-*

*my*₂ – 2, *ponury* – 8, *posepny* – 4, *ślodki*₁ – 2, *smętny* – 5, *smutny* – 7, *suchy*₁ – 2, *szczęśliwy* – 3;

– w pozytywizmie 8 leksemów: *czarny*₁ tworzy 2 PKN, *czarny*₂ – 2, *dziki*₁ – 2, *martwy* – 3, *nagi* – 2, *ponury* – 4, *posepny* – 4, *wesoły* – 2;

– w modernizmie 19 leksemów: *bękitny* tworzy 3 PKN, *dumny*₁ – 6, *dziki*₁ – 2, *głuchy* – 9, *gorący* – 2, *jałowy*₁ – 2, *liliowy* – 2, *martwy* – 13, *miękki* – 5, *modry* – 4, *nagi* – 5, *niemy*₂ – 3, *ponury* – 7, *posepny* – 6, *sin*₁ – 3, *ślodki*₁ – 5, *smutny* – 10, *ślepy* – 3, *zielony*₁ – 2;

– w dwudziestolecu międzywojennym 26 leksemów: *biedny*₂ tworzy 2 PKN, *chory* – 3, *chudy*₂ – 3, *ciemny*₁ – 4, *ciemny*₂ – 3, *czarny*₁ – 4, *czarny*₂ – 5, *czerwony* – 10, *czysty* – 2, *głuchy* – 3, *gorzki* – 2, *leniwy* – 2, *martwy* – 4, *miękki* – 2, *młody* – 3, *modry* – 3, *namiętny* – 2, *posepny* – 3, *ślodki*₁ – 4, *smutny* – 8, *spokojny*₁ – 2, *szczęśliwy* – 2, *ślepy* – 3, *tlusty*₁ – 2, *zielony*₁ – 5, *zielony*₃ – 3;

– w poezji współczesnej 40 leksemów: *biały*₂ tworzy 3 PKN, *chłodny* – 2, *chory* – 3, *chudy*₁ – 2, *ciemny*₁ – 2, *cierpliwy* – 2, *czarny*₁ – 8, *czarny*₂ – 14, *czerwony* – 5, *czysty* – 4, *głuchy* – 6, *głupi* – 2, *goły* – 2, *gorzki* – 4, *lekki*₁ – 3, *leniwy* – 2, *martwy* – 15, *mądry* – 2, *miękki* – 2, *młody* – 3, *nagi* – 5, *niemy*₂ – 2, *obojętny* – 7, *okrągły*₁ – 3, *okrutny* – 5, *ponury* – 2, *pusty*₁ – 2, *siwy* – 2, *ślodki*₁ – 7, *smutny* – 3, *spokojny*₁ – 2, *stromy* – 2, *suchy*₁ – 5, *szczęśliwy* – 4, *sztwny*₁ – 2, *ślepy* – 7, *twardy*₁ – 2, *zielony*₁ – 8, *zimny* – 5.

W wyciągnięciu wniosków dotyczących zarówno produktywności syntaktycznej leksemów przymiotnikowych, jak i nasycenia tekstów naszej poezji poliproduktywnymi i monoproduktywnymi adiektywami pomocna będzie poniższa tabela:

Tab. 1.

Ogólna liczba PKN w poezji poszczególnych okresów	Liczba PKN utworzonych przez przymiotnikowe leksemy poliproduktywne	Liczba PKN utworzonych przez przymiotnikowe leksemy monoproduktywne	Liczba przymiotnikowych leksemów poliproduktywnych	Liczba przymiotnikowych leksemów monoproduktywnych
renesans 17	5	12	2	12
barok 23	6	17	3	17
oświecenie 28	16	12	7	12
	tj. 27 (39,7%)	tj. 41(60,3%)	tj. 12 (22,6%)	tj. 41(77,4%)
romantyzm 76	59	17	18	17
pozytywizm 38	21	17	8	17
	tj. 80 (70,2%)	tj. 34 (29,8%)	tj. 26 (43,3%)	tj. 34 (56,7%)
modernizm 130	92	38	19	38
międzywojnie 124	89	35	26	35
współczesność 209	163	46	40	46
	tj. 344 (74,3%)	tj. 119 (25,7%)	tj. 85 (41,7%)	tj. 119 (58,3%)
645	451 (69,9%)	194 (30,1%)	123 (38,8%)	194 (61,2%)

Analiza zgromadzonych danych empirycznych prowadzi do pewnych spostrzeżeń. Otóż w dziejach polskiego wiersza wzrasta systematycznie liczba PKN utworzonych przez przymiotnikowe leksemy poliproduktywne: w staropolszczyźnie i oświeceniu wynosiła ona 39,7%, w XIX w. osiągnęła 70,2%, a w XX w. aż 74,3%. Pociąga to za sobą również proces odwrotny, mianowicie zmniejszanie się w ogólnym zbiorze PKN udziału konstrukcji generowanych przez przymiotnikowe leksemy

monoproduktywne. Jeżeli bowiem w dobie najstarszej produktywność syntaktyczna leksemów sięgała 60,3%, to w XIX w. spadła do 29,8%, a w XX w. aż do 25,7%.

Analogiczne zjawisko daje się także zauważyć w zmieniającym się stopniu nasylenia tekstów wierszowanych przymiotnikowymi leksemami poliproduktywnymi i monoproduktywnymi. Liczba tych pierwszych wykazuje tendencję wzrostową, ponieważ w okresach najwcześniejszych uzyskiwała poziom 22,6%, w XIX w. pułapową wartość 43,3%, by w XX w. odnotować niewielką obniżkę do wartości 41,7%. Z kolei liczba tych drugich, tj. leksemów monoproduktywnych, spada w miarę przesuwania się ku czasom współczesnym. Dla staropolszczyzny i oświecenia przymiotnikowy wskaźnik osiągnął próg 77,4%, w XIX w. obniżył się do poziomu 56,7%, a w XX w. zaś lekko wyżkował, osiągając granicę 58,3%.

Mimo tych przeciwstawnych tendencji rozwojowych w twórczości poetyckiej utrzymuje się nadal korzystny stosunek adiektywów monoproduktywnych (61,2%) do adiektywów poliproduktywnych (38,8%).

Rzeczowniki nazywające twory przyrody nieożywionej – fundament kompozycyjny omawianych PKN – podobnie jak przymiotniki nie są jednolite pod względem produktywności syntaktycznej. Rozpadają się również na dwie grupy funkcjonalne: grupę obejmującą leksemę rzeczownikowe budujące tylko jedno połączenie składniowe, czyli monoproduktywne, i grupę zawierającą leksemę rzeczownikowe budujące dwa lub więcej zespołów składniowych, czyli poliproduktywne. Substantywy poliproduktywne, przynależne do każdego z ośmiu okresów literackich rozwinęły się w następujące układy paradygmatyczne:

- w renesansie 3 leksemę: *cień* ‘odbicie’ tworzy 2 PKN, *lód* – 2, *ziemia* – 2;
- w baroku 3 leksemę: *skała* tworzy 2 PKN, *wiatr* – 2, *woda* – 2;
- w oświeceniu 7 leksemów: *chmura* tworzy 2 PKN, *cień* ‘odbicie’ – 2, *dół* – 2, *głaz* 2, *ogień* – 2, *woda* – 2, *ziemia* – 4;
- w romantyzmie 16 leksemów: *cień* ‘odbicie’ tworzy 6 PKN, *dolina* – 2, *głaz* – 5, *góra* – 2, *gwiazda* – 3, *księżyc* – 4, *morze* – 2, *piasek* – 2, *promień* – 2, *pustynia* – 2, *skała* – 2, *skorupa* – 2, *wiatr* – 3, *wicher* – 3, *woda* – 2, *ziemia* – 5;
- w pozytywizmie 5 leksemów: *cień* ‘odbicie’ – 5, *głaz* – 2, *kotlina* – 2, *mgła* – 3, *ziemia* – 2;
- w modernizmie 28 leksemów: *bezbrzeż* – 3, *chmura* – 2, *cień* ‘odbicie’ – 4, *dźwięk* – 6, *echo* – 2, *fala* – 3, *głaz* – 2, *granit* – 2, *gwiazda* – 6, *mgła* – 3, *morze* – 3, *niebo* – 6, *orkan* – 3, *piasek* – 2, *powietrze* – 4, *rzeka* – 2, *skała* – 4, *słońce* – 7, *szczyt* – 2, *światło* – 3, *ton* – 2, *wiatr* – 2, *wierch* – 2, *woda* – 4, *woń* – 3, *wybrzeże* – 2, *wzgórze* – 2, *ziemia* – 4;
- w dwudziestoleciu międzywojennym 22 leksemę: *blask* – 3, *burza* – 2, *cień* ‘odbicie’ – 3, *deszcz* – 4, *dźwięk* – 2, *fala* – 2, *gwiazda* – 12, *kropla* – 2, *księżyc* – 5, *niebo* – 7, *ogień* – 2, *planeta* – 2, *powietrze* – 3, *powiew* – 2, *pustynia* – 2, *słońce* – 6, *śnieg* – 2, *światło* – 4, *wiatr* – 9, *wicher* – 4, *woda* – 4, *ziemia* – 4;
- w poezji współczesnej 35 leksemów: *blask* – 7, *chmura* – 4, *cień* ‘odbicie’ – 6, *deszcz* – 6, *dolina* – 2, *dźwięk* – 2, *echo* – 2, *fala* – 2, *gwiazda* – 17, *gwiazdozbiór* – 2, *jama* – 2, *kamień* – 3, *księżyc* – 12, *morze* – 3, *niebiosa* – 2, *niebo* – 16, *obłok* – 4, *ogień* – 6, *otchłań* – 2, *pagórek* – 2, *piasek* – 2, *planeta* – 2, *plomień* – 2, *powietrze* – 9, *promień* –

2, *rosa* – 2, *rzeka* – 2, *słońce* – 4, *śnieg* – 5, *światło* – 7, *wiatr* – 9, *wicher* – 2, *woda* – 9, *wyspa* – 2, *ziemia* – 7.

Dla wysunięcia ogólniejszych wniosków związanych z produktywnością syntaktyczną rzeczowników i stopniem nasycenia wypowiedzi poetyckich poliproduktywnymi i monoproduktywnymi leksemami rzeczownikowymi podaje się odpowiednie zestawienie zbiorcze w tabeli 2.

Tab. 2.

Ogólna liczba PKN w poezji okresu:	Liczba PKN utworzonych przez rzeczownikowe leksemy poliproduktywne	Liczba PKN utworzonych przez rzeczownikowe leksemy monoproduktywne	Liczba rzeczownikowych leksemów poliproduktywnych	Liczba rzeczownikowych leksemów monoproduktywnych
renesans 17	6	11	3	11
barok 23	6	17	3	17
oświecenie 28	16	12	7	12
	tj. 28 (41,2%)	tj. 40 (58,8%)	tj. 13 (24,5%)	tj. 40 (75,5%)
romantyzm 76	46	30	16	30
pozytywizm 38	14	24	5	24
	tj. 60 (52,6%)	tj. 54 (47,4%)	tj. 21 (28%)	tj. 54 (72%)
modernizm 130	90	40	28	40
międzywojnie 124	86	38	22	38
współczesność 209	168	41	35	41
	tj. 344 (74,3%)	tj. 119 (25,7%)	tj. 85 (41,7%)	tj. 119 (58,3%)
645	432 (66,9%)	213 (33,1%)	119 (35,8%)	213 (64,2%)

Zebrane w tab. 2. dane empiryczne skłaniają do szerszych konkluzji. W rozwoju rodzimej poezji kształtuje się pewna tendencja, polegająca na stałym liczbowym wzroście PKN tworzonych przez rzeczownikowe leksemy poliproduktywne: w renesansie, baroku i oświeceniu ów wskaźnik wynosił bowiem 41,2%, w XIX w. podniósł się do 52,6%, by w XX w. osiągnąć 74,3%. Ta zauważalna zmiana w języku poetyckim pociąga znowu za sobą przeobrażenia innego rodzaju, przyczyniające się do zmniejszania ilościowego PKN tworzonych przez rzeczownikowe leksemy monoproduktywne, gdyż w literaturze dawnej Polski ich udział ustalił się na poziomie 58,8%, w XIX w. obniżył się do 47,4%, a w XX w. spadł do 25,7%.

W sposób kontrastowny przedstawia się też nasycenie tekstów wierszowanych rzeczownikami-trzonami poetyzmów. Liczba rzeczownikowych leksemów poliproduktywnych w dziejach poezji zwyżkuje, o czym świadczą osiągane wartości, w staropolszczyźnie i oświeceniu wynoszące 24,5%, w XIX w. – 28%, a w XX w. – 41,7%. Natomiast udział rzeczownikowych leksemów monoproduktywnych w budowie PKN sukcesywnie zmniejsza się, ponieważ w okresie najstarszym osiągnął pułap 75,5%, w XIX w. obniżył się do poziomu 72%, by w XX w. zmaleć do 58,3%.

Warto podkreślić, że te przeciwstawne tendencje rozwojowe (zarówno w zakresie produktywności syntaktycznej rzeczowników, jak i stopnia nasycenia PKN odpowiednimi typami substancywów) nie zburzyły jednak trwałego układu funkcjonalnego w języku poetyckim, polegającego na dominacji rzeczownikowych leksemów

monoproduktywnych (64,2%) nad rzeczownikowymi leksemami poliproduktywnymi (35,8%).

Listy produktywnych leksemów przymiotnikowych i rzeczownikowych pozwalają wskazać adiektwy i substantive budujące maksymalną liczbę PKN w poszczególnych fazach rozwojowych naszej literatury. Wśród takich leksemów, które wygenerowały najwięcej poetyzmów, należy wymienić z jednej strony przymiotniki: w modernizmie: *martwy* – 13 PKN, *smutny* – 10 PKN; w dwudziestoleciu międzywojennym: *czerwony* – 10 PKN; w poezji współczesnej: *czarny*₂ – 14 PKN, *martwy* – 15 PKN, z drugiej rzeczowniki: w dwudziestoleciu: *gwiazda* – 12 PKN; w poezji współczesnej: *gwiazda* – 17 PKN, *księżyc* – 12 PKN, *niebo* – 16 PKN.

Ad III

Rozpatrywane PKN wykazują zróżnicowanie pod względem dystrybucyjnym, tj. ograniczenia (zacieśnienia) występowania tekstowego bądź do jednej epoki historycznoliterackiej (monodystrybucyjne), bądź do wielu epok literackich (polidystrybucyjne). Na ogólną liczbę 645 analizowanych PKN 151 (czyli 23,4%) pojawiło się w dwu lub więcej wypowiedziach wierszowanych, reprezentujących określone przedziały w dziejach rodzimej poezji.

Wybrane z naszego zbioru PKN polidystrybucyjne mogą pojawiać się w dwu, trzech, czterech lub pięciu okresach literackich; z tej przyczyny można mówić o poetyzmach:

– dwudystyrybucyjnych, np.: *błękitne powietrze* (Mod., Dw.²), *brudny cień* = ‘chmura’ (Bar., Ośw.), *chora woda* (Dw., Wsp.), *ciemny*₂ *wiatr* (Dw., Wsp.), *cierpliwy lód* (Ren., Bar.), *czarny*₁ *śnieg* (Dw., Wsp.), *czarny*₂ *blask* (Dw., Wsp.), *czarna*₂ *burza* (Dw., Wsp.), *czarna*₂ *gwiazda* = ‘smutna’ (Dw., Wsp.),

– trójdystrybucyjnych, np.: *martwy kamień* (Bar., Rom., Wsp.), *martwe światło* (Rom., Mod., Wsp.), *martwa woda* (Bar., Mod., Wsp.), *martwa ziemia* (Poz., Mod., Wsp.), *ponury cień* (Ośw., Rom., Poz.), *ponury wiatr* (Rom., Poz., Mod.), *stodki*₁ *cień* (Rom., Dw., Wsp.), *stodki*₁ *wiatr* (Rom., Mod., Wsp.), *martwa ziemia* (Ren., Ośw., Rom.), *zimna gwiazda* (Rom., Mod., Wsp.);

– czterodystyrybucyjnych: *martwy głaz* (Ośw., Rom., Poz., Mod.), *martwa skała* (Rom., Mod., Dw., Wsp.), *szczęśliwa wyspa* (Ren., Bar., Dw., Wsp.);

– pięciodystrybucyjnych: *biedna*₂ *ziemia* (Rom., Poz., Mod., Dw., Wsp.).

Z powyższego przeglądu PKN widać, że dwudystyrybucyjne i trójdystrybucyjne poetyzmy dominują nad układami cztero- i pięciodystrybucyjnymi. Te połączenia, które powtórzyły się w czterech lub pięciu epokach literackich, trzeba traktować jako PKN w pełni sfrazeologizowane w języku poetyckim, te natomiast, których powtarzalność zawęża się do trzech epok, należy uznać na podstawie kryterium dystrybucji za częściowo sfrazeologizowane w badanej odmianie polszczyzny. Nie wymieniamy tutaj innych jeszcze ważnych kryteriów frazeologiczności syntagm, takich jak kohe-

² Użyte skróty oznaczają odpowiednio: Ren. – renesans, Bar. – barok, Ośw. – oświecenie, Rom. – romantyzm, Poz. – pozytywizm, Mod. – modernizm, Dw. – dwudziestolecie międzywojenne, Wsp. – współczesność.

rencia (łączliwość semantyczna) czy addatywność (regularność znaczeniowa), omówionych już wcześniej, np. w monografii *Poetyckie konstrukcje nominalne w dziejach polskiego wiersza* (Śliwiński 2000a).

PKN w pełni bądź częściowo s frazeologizowane w języku poetyckim mogłyby stanowić wyjściową bazę frazeologii ogólnojęzykowej pod warunkiem, że przekroczyłyby granice języka poetyckiego i przeniknęły do niektórych pozostałych odmian językowych wyodrębnianych w polszczyźnie ogólnej.

Analizowane w artykule poetyzmy z rzeczownikami oznaczającymi twory przyrody nieożywionej posłużyły do sformułowania następujących konkluzji:

1. wzrasta nasycenie języka poetyckiego PKN, zawierającymi w podstawie kompozycyjnej określenia przyrody nieożywionej;
2. PKN polifrekwencyjne wykazują tendencję wzrostową (od 5,6% w staropolszczyźnie i oświeceniu przez 22,2% w XIX w. do 72,2% w XX w.);
3. wzrasta liczba PKN tworzonych przez przymiotnikowe i rzeczownikowe leksemy poliproduktywne, a maleje liczba PKN tworzonych przez przymiotnikowe i rzeczownikowe leksemy monoproduktywne;
4. w PKN zwiększa się liczba przymiotnikowych i rzeczownikowych leksemów poliproduktywnych, a zmniejsza się liczba przymiotnikowych i rzeczownikowych leksemów monoproduktywnych;
5. w języku poetyckim przeważa jednak stale liczba przymiotnikowych i rzeczownikowych leksemów monoproduktywnych nad przymiotnikowymi i rzeczownikowymi leksemami poliproduktywnymi;
6. PKN polidystribucyjne stanowią bazę materiałową mogącą zwiększyć w przyszłości zasoby frazeologii ogólnej.

Badanie PKN, w tym PKN z semantycznie określonym trzonem rzeczownikowym, jest potrzebne i pożądane z rozmaitych punktów widzenia. Nie tylko pozwala językoznawcy wnikać w subtelne mechanizmy języka poetyckiego, ale dostrzec również związki łączące tę odmianę językową z polszczyzną ogólną.

Ponieważ metoda łączliwości semantycznej (koherencji) i regularności znaczeniowej (addatywności) okazuje się skuteczna w badaniach PKN, dlatego należałoby w przyszłości kontynuować ten kierunek analiz lingwistycznych w szerszej skali i zająć się systematycznym opracowaniem produktywności syntaktycznej leksemów przymiotnikowych i rzeczownikowych w poetyckich połączeniach od XVI do XX wieku oraz problemem frazeologizowania się struktur PKN w języku poetyckim i innych poza nim odmianach polszczyzny, a szczególnie w tej najważniejszej, potocznej.

Słowniczek leksemów przymiotnikowych

*biały*₁ – taki, który ma kolor śniegu, mleka³.

*biały*₂ – zbliżony kolorem do białego, prawie biały.

*biedny*₂ – taki, który wzbudza współczucie, litość.

*biały*₂ – zbliżony kolorem do białego, prawie biały.

*chudy*₁ – taki, który ma mało ciała lub mięsa.

³ Definicje leksemów pochodzą z opracowań W. Śliwińskiego (1990; 1993).

- chudy*₂ – taki, który zawiera mało tłuszczu.
*chytry*₁ – taki, który ucieka się do wybiegów, podstępów w celu oszukania kogo.
*ciemny*₁ – taki, który daje mało światła.
*ciemny*₂ – taki, który się zbliża kolorem do czarnego, prawie czarny.
*ciężki*₁ – taki, który dużo waży.
*ciężki*₃ – taki, który jest trudny do zniesienia.
*czarny*₁ – taki, który ma kolor węgla, sadzy.
*czarny*₂ – zbliżony kolorem do czarnego, prawie czarny.
*dumny*₁ – skłonny do oceniania siebie wyżej niż innych.
*dziki*₁ – taki, który jest niebezpieczny w zetknięciu.
*dziki*₃ – taki, który zwraca uwagę swoją osobliwością, nietypowością.
*hardy*₁ – taki, który ma poczucie własnej godności.
*jałowy*₁ – taki, który daje małe plony lub nie daje ich wcale.
*niemy*₂ – taki, który nie może wydawać głosu.
*okrągły*₁ – taki, który ma kształt koła, kuli, walca.
*pusty*₁ – taki, w którym nikogo, niczego nie ma.
*ślodki*₁ – taki, który ma smak cukru, miodu.
*spokojny*₁ – nieskłonny do łatwego wyprowadzenia z równowagi (psychicznej).
*srog*₁ – taki, który jest niebezpieczny w zetknięciu.
*suchy*₁ – nie nasycony wodą lub innym płynem.
*sztwny*₁ – taki, który trudno się odkształca pod naciskiem.
*tlusty*₁ – taki, który zawiera dużo tłuszczu.
*twardy*₁ – taki, który trudno się odkształca pod naciskiem.
*zielony*₁ – taki, który ma kolor świeżej trawy, liści.
*zielony*₃ – szary z odcieniem ziemistym, zielonkawym.

Literatura

- ŚLIWIŃSKI W., 1990, *Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami we współczesnym języku polskim*, Kraków.
 ŚLIWIŃSKI W., 1993, *Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich*, Kraków.
 ŚLIWIŃSKI W., 2000a, *Poetyckie konstrukcje nominalne w dziejach polskiego wiersza. Kategorie i subkategorie połączeniowe*, Kraków.
 ŚLIWIŃSKI W., 2000b, *O poetyckich konstrukcjach nominalnych z rzeczownikami, oznaczającymi zwierzęta w historii polskiego wiersza*, „Zeszyty Naukowe UJ”, MCCXLI, „Prace Językoznawcze”, z. 120.
 ŚLIWIŃSKI W., 2001a, *Rzeczowniki niby-osobowe jako składniki poetyckich konstrukcji nominalnych w dziejach polskiego wiersza*, „Język Polski”, R. LXXXI, z. 1-2.
 ŚLIWIŃSKI W., 2001b, *Terminologia językowa i stylistyczna wpisana w poetyckie konstrukcje nominalne*, [w:] *Studia językoznawcze. Dar przyjaciół i uczniów dla Zofii Kurzowej*, pod red. Z. Cygal-Krupowej, Kraków.
 ŚLIWIŃSKI W., 2002, *Rzeczowniki abstrakcyjne komponentami poetyckich konstrukcji nominalnych w poezji od XVI do XX w.*, [w:] *Rozmaitości językowe. Ofiarowane Prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego Jubileuszu*, pod red. M. Skarzyńskiego i M. Szpiczakowskiej, Kraków.
 ŚLIWIŃSKI W., 2003, *Somatyzmy jako podstawy poetyckich konstrukcji nominalnych w dawnych i współczesnych utworach wierszowanych*, „Język Polski”, R. LXXXIII, z. 4/5.
 ŚLIWIŃSKI W., 2004, *Rzeczowniki z semem „roślina” trzonami poetyckich konstrukcji nominalnych w tradycji literackiej*, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesolowska oblata*, pod red. H. Kurek, J. Labochy, Kraków.

**Poetic nominal constructions with nouns naming natural phenomena
in Polish poetry from 16th to 20th century
Summary**

Nouns such as *rain, star, rock, winter* function as centres of poetic nominal constructions (PNC, Polish: PKN) in the old and contemporary Polish poetry. These constructions consist of nouns and adjectives (synchronically not motivated) and they do not appear in common language but only in rhyming pieces. Their analysis considers: their frequency, syntactic productivity of their compounds (polyproductive and monoprodutive adjectives / nouns) and their distribution in texts in various literary periods (poly- and mono- distributive PNC). Basing on the analysed material the author observes systematic grow of PNC in successive phases of a development of Polish literature. He also demonstrates quantitative changes of various constructions and he points out those polydistributive constructions that might cross borders of poetic language and find their place in common phraseology.